САНА ОЛОХ

ЧУРАПЧЫ УЛУУЬУН ХАҺЫАТА

ХАҺЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫЫ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

№№ 85—86 (7882—7883) ☆ 1995 сыл от ыйын 22 күнэ, Субуота ☆ Сыаната—882 солкуобай

ВИКТОР ЧЕРНОМЫРДИН—САХА СИРИГЭР

УДАЧНАЙ. Российскай Федерация Правительствотын Председателэ Виктор Черномырдин Саха сиригэр үс күннээх сырыыта түмүктэннэ.

От ыйын 13 күнүгэр 8 чааска Полярнай аэропортуттар ИЛ-62 самолет трабыгар үрдүк ыалдьыты Саха Республикатын Президенэ Михаил Николаев, вице-президент Вячеслав Штыров, «Россия-Саха алмааһа» АК бастакы вице-президенэ Лев Сафонов, соторутааҕыта Удачнай дьаһалтатын баһылыгынан анаммыт Сергей Денисенко көрсүбүттэрэ.

Черномырдин РФ министрдэрин болҕүн кытта «Удачнай» трубка карьерыгар сылдьан хайа үлэтин технологиятын билистэ. Манна, карьер көрөр площадкатыгар, кини журналистар ыйытыыларыгар эппиэттээтэ. Россия уонна Саха Республикатын икки ардыларыгар иннин сыһыан хайдах буолуоҕай диэн ыйытыыга «Туох да уустук баарын көрбөппүн», — диэн хардарда. Хотугу дьоҥҥо эбии чэпчэтиллэр көрүллүөхтэрэ дуо диэн ыйытыыга эппиэт икки өрүттээх буолла. Премьер: «Көрүөххэ наада. Үлэ уонна олох-дьаһах усулуобуйата мөлтөөһүнүттэн көрөн быһаарыы ылыахпыт», — диэтэ. Кини куорат делегациятын кумаар атаакалааһына, төбө даҕаны от ыйын ортото буоллар, баара-суоҕа уон кыраадыс сылаастатымнык ардах түһүүтэ премьерга хотугу сир проблемата болҕомтону эрэйэрин өссө төгүл саватта.

12 №-дээх фабрикаҕа Виктор Черномырдин руданы байытыы, алмааһы ылааһын технологическай процесстарын кытта билсиэ. Манна киниэхэ кимберлити, тангастамматах алмааһы уонна киниэлэр арыстарын пробу, хризолиты көрдөрдүлэр. 10 чаас 50 мүнүүтэҕэ Россия Правительствотын баһылыга Дьокуускайга көттө.

ДЬОКУУСКАЙ. РФ Правительствотын Председателэ Виктор Черномырдин уонна Удачнайтан киниэхэ ыарыыланабыт СР Президенэ Михаил Николаев ИЛ-62М аналлаах самолетунан от ыйын 14 күнүгэр күн ортото Саха Республикатын кини куоратыгар кэллилэр. Үрдүк ыалдьыты аэропорка үгэс буолбут туустаах килиэбинэн уонна кымыһынан айах тутан көрүстүлэр.

Премьер-министр болҕомтотун аҕыйах мүнүүтэҕэ ылбыт журналистар ыйытыылара эмиэ үгэс курдук Саха сирин туһунан бастакы сааната диэн этэ. Саамай саҕылхай өйдөбүлүм — мин алмааһы аан бастаан көрдүм, диэтэ. Манна дьүүллэһэр проблемаларын туһунан туох да эппэтэ.

Аэропортан быһа массыыналар кортежтара ирбэт тоҥмо тутуллубут газовай электростанцияҕа Дьокуускайдаабы ГРЭС-кэ барда. Билигин оно реконструкция—турбиналартан бинрдэстэрин уларытыы бара турар. Итиннэ омос саватахха, туох да уустук суох буолуон курдук. Ол эрээри үп-харчы тиийбэтэ үлэни атахтыыр. Электростанцияны туһаначчылар иэстэрэ 370 миллиард солк. тиийдэ. Энергетиктэр иннин саамай уустук проблеманан аҕаллар. Ыалдьыы регионнар иэстэрин толоөбөттөрүгэр В. Черномырдин болҕомтотун туһаайдылар. Холобур, «Дальэнерго» Саха сиригэр ылар электроэнергиятын иһин төлөөбөтөҕө икки сыл буолла. Салаа туругун уустугурдар бинр проблеманан тариф буолар.

ГРЭС-кэ ол туһунан кэпсэтии иэдэс күн Правительство мунньаҕар буолбут боччумнаах кэпсэтиигэ бэлэмнэнии курдук этэ. Правительство киэҥ ыытыылаах мунньаҕар экономическай реформа хаамыытын, ыарахаттарын, проблемаларын туһунан иһитиннэриини СР Правительствотын Председателэ Ю. Кайдышев өйөрдө. Кини хотугу сиргэ сыһыанныах РФ Правительствотын үгүс быһаарыылара үлэлээбэттэрин, биниги ыйытыылардыгар ведомстволар, министерстволар төрүт даҕаны эппиэттээбэттэрин бэлиэтээтэ. Тыл эппит А. Баулин («Якутуголь»), Н. Кальченко («Якутэнерго»), Н. Андросов (Анаабыр улууһун дьаһалтатын баһылыга) уо.д.а. уустук финансовай балаһыанньа, Үөһүк Хотугу сир уратыта учуоттамматын, рынок усулуобуйатыгар хотугу аҕыйах ахсааннаах омуктар ыараханнык балаһыанньалларын туһунан кэпсээтилэр.

Тыл эппит РФ министрдэрэ Г. Фадеев, Ю. Шафранник, Госдума Председателин солбуйаччы А. Чилингаров уо.д.а. үөскээбит быһыыттан-майгыттан тахсыы чопчу суолларын, СР Президенэ, Правительствота федеральнай органнары кытта биргэ проблемалары быһаарарга дьулуһуулларын туһунан эттилэр.

В. Черномырдин түмүк тыла кылгас уонна чопчу буолла — Правительствоҕа ордук харчы суох, дотация, биирдиилээн көмө кэмэ аастыта, үп-харчы боппуруоһун быһаарыы сиргэ суолларын уонна механизмнарын көрүөххэ наада. Оттон социальнай боппуруостары итиэннэ Дьокуускай куорат олорор дьиэтин фондатын тупсарыы, аҕыйах ахсааннаах омуктары уонна киниэлэр үгэс буолбут дьарыктарын онтуйан хаалларыы проблемаларыгар РФ Правительствотын аналлаах ууруахтара уонна дьаһаллара ылыллыахтара.

МИРНЭЙ. От ыйын 15 күнүгэр В. С. Черномырдины Мирнэй көрүстэ. «Мир» трубна карьерын билсии кэнниттэн Россия уонна олохтоох маассабай информация средстволарын журналистарыгар кылгас пресс-конференция буолла. Алмааһы хостуур промышленность сайдыытыгар уонна Саха сирин экономикатын бүгүннүүтүгэр соторутааҕыта иллии баттаммыт Россия уонна Саха сирин кини ардыларыгар боломуочуйалары тыырсыы туһунан Дуоҕабар туох сабыдыаллаах буолуоҕай диэн ыйытыыга Черномырдин маннык хардарда: «Иллии баттаммыт документтарга улахан суолта биэрэбит, олорго биһиги федеральнай таһымнаах туһунан дьарыктаныахтаахпыт, миэстэтигэр олохтоох былаастар туһунан дьарыктаныахтаахтара чопчу ыйыллар. Российскай Федерация государственнаһа бөҕөргүөҕэ дии саныыбын, барыта Конституция чэрчитиннэн оҥоһулуннун. Москваҕа иллии баттаммыт сөбүлэһиилэр бакыаттара алмааһы хостоочуларга да, Саха сиригэр да, уопсайынан государствоҕа да барыстаах».

Быйыл бүтүөхтээх «Де Бирс» компаниянны кытта дуоҕабар сиргардыллыа дуо уонна ханнык усулуобуйаҕа? Итиэ ыйытыыга премьер маннык эппиэттээтэ: «Сиргардыллыаҕа. Билигин биһиги уонна «Де Бирс» икки ардыгар тыл-тылга киирсибэт буолуу баар. Ол эрээри бинр тылы булан аан дойду рынокка алмааһы хостоохуну уонна батарыыны көҕүлүүр усулуобуйаҕа дуоҕабар түһэрсиэхтээхпит дии саныыбын».

Ол кэнниттэн Виктор Черномырдин «Россия—Саха алмааһа» АК салайаччыларын кытта сүбэ мунньах ыытта. Киэһэ Россия Правительствотын баһылыга Мирнэй куорат уонна алмаас промышленнаһа 40 сылын быраабылыыктаах ыытыынна кыттыыны ылла. В. С. Черномырдин мустубут дьоҥҥо уонна Мирнэй олохтоохторутар бэйэни харыстаммат үлэлэриҥ иннин махтанна. Саха сиригэр кырыылыыр заводтары тэрийиигэ бастакы хардыылары үрдүктүк сыанналаата, алмааһы тангастыыр промышленнаһы сайыннарыыны өйүүргэ эрэнэрдэ. Иннин таһыттан ордук каскилээх алмаастаах сирдэри баһылыырга бөдөҥ инвестиция көрүллүө диэн тоноҕолоон бэлиэтээтэ. Россия правительствотын баһылыга мирнэйдэри үбүлүөйүнэн истиҥник эҕэрдэлээтэ уонна Российскай Федерация правительственнай наҕараадаларын алмаастаах кыраай ветераннарын, производство бастыҥнарын улахан бөлөҕөр туттарда. От ыйын 15 күнүгэр премьер Москваҕа төкүнүн.

СИА.

ХОДУҺАТТАН СОНУННАР

БАСТАКЫ КЭБИҺИИЛЭР

Бэрэ учаастагар Афанасий Сивцев салайар 6 үлэһиттээх толору механизациялаах звенота оттоохунун Чыдаҥа диэн 30 гаалаах алаастан саҕалаата. Афанасий Егоровичтаах рулоннай прессы туттуу ньымаларын үлэдиллэр, иннэ гынан тута оту миэстэҕэ тиэйэн аҕалыы ньаллар эбит. Бу учаастакка барыта 5 баһынай хаһаайыстыбаттан баар буоллаҕына, кинилэр билигин бука бары оҥоо киирдилэр. От ыйын 17 күнүнээҕинэн учаастак үрдүнэн 50 тонна от кэбиһилиннэ. Баһынайдар кылгас кэмнэ оттоохун үлэтин түмүктүүр саналаахтар. Былырыын баччаларга сорох баһынайдар сиэ оҥоо киирбит эбит буоллахтарына, бу күннэргэ манна ханан даҕаны элбэх бутулу бачыгыраттылар. Ардаҕа суох күннэри таба туһанан итиэ курдук бөрэлэр бөрт хоннохтоохтук, күргүөмүнэн оҥоо киирдилэр. Ол курдук, бу кыра учаастакка бүгүн 50 киһи оҥоо үлэлиир.

ОТТООБОТ КИҺИ ДИЭН СУОҔУН КЭРИЭТЭ

«Хадаар» табаарыстыба сайын устата 1200 тонна суоһу аһылыгын бэлэмниир соруктаах. Бу кыратта суох соругу толороргэ 14-түү үлэһиттээх 3 механизация ангардаах оттуур звено тэрилиннэ. Егор Егорович Давыдов салайар звенота Кырыс ураххэ, Николай Иванович Ноев звенота Таатта эҥэр алаастарга уонна Семен Егорович Кузьмин звенотун отчуттара Хондуга киирдилэр. Бу звеноларга уопсайа 3 ДТ, 9 МТЗ тракторлар үлэлэтиллиэхтэрэ. Табаарыстыба салалтата оттуур ходуһалары кэрийэн көрөн баран өссө биир коле-илии звенотуя тэрийэргэ сөптөөх эбит диэн түмүккэ кэллэ. Нэйиллэннэ от үлэтигэр тахсыыта хайа да сыллааҕар элбэх.

АММА БЫЙАҢНААХ КЫТЫЛЛАРЫГАР

«Мыҥдаҕаайы» табаарыстыба оттоохунна 3 толору механизациялаах звенону туруорда. Николай Иннокентьевич Николаев звенота Быттыанан, Болҕоойунан оттуоҕа, Николай Ионович Босиковтаах Моҥкуудэҕэ барыахтара. Оттон Тимофей Николаевич Саввиннаах Мыҥдаҕаайы утарыта уҥуоргу хочоҕо үлэлиэхтэрэ. Звеноларга үөрэн бу күннэргэ оттуур миэстэлэригэр тиийэн охсууну саҕалаатылар. Табаарыстыбаҕа бу толору сэбилээммит уруккуттан хотуулаахтык оттуур звеноларга быһаарар күүһүнэн буолуохтара. Сүөһү сүмэҥнээх уонна дороххой аһылыгын бэлэмнээһиннэҥ баһынаттан ылыллар байэ үүнэрбит бурдуга, ото ойуччу миэстэни ылар. Оттоохунна бу үөһэ аатаммыт улахан звеноларын сэргэ сылгыһыттар эмиэ туспа звено тарилэн оттуллар. Техника кыайан киирбэт, уулаах көрдүгэн сирдэри оттуохтара. Маныаха от кэлэҥу күүскэ туһаныахтара. Былырыын, быйыл дойду сиригэр-уотугар от дэлэччи үүнэн илии үрэхтэрэ тахсан оттуур да диэн суох буолла. «Мыҥдаҕаайы» табаарыстыба былырыын икки сыл устата тиийэр сийлэһи бэлэмнээбитэ онон быйыл бу салааҕа үлэлэһиэхтэрэ суоҕа. Ол онтугар бурдуна суолта хаһаанкыытааҕар даҕаны ойуччу буолуоҕа. Сүөһү аһылыгын бэлэмнээһиҥ кэнниттэн табаарыстыба тута кэриэтэ күһүнгү хомуур үлэтигэр ыалыыстыанан барыаҕа.

БАБАҔАЛАР ДА БЫДАННАТАН ЭРЭЛЛЭР

Одьуулуун нэһилиэгин баһынай хаһаайыстыбалара 1110 тонна оту бэлэмнии соруктаахтар. Балартан сорохторо соторутааҕыта оҥоо киирбит буоллахтарына, Бабаҕа эҥэр оттуур ходуһалаах баһынай хаһаайыстыбалара бу ый саҥатыттан оттуу сылдьаллар. Ол курдук Василий Пегухов салайар «Бабаҕа», Роман Барашков «Тэҥүргэстээх» баһынай хаһаайыстыбалара хайы-үлэ кэбиһиилэрэ элбэстэ. Оттон Тыатыытта диэки ходуһалаахтарга уу-хаар тардан биэрбэхтэ балачча хойутуу киирдилэр. Баһынай хаһаайыстыбалара бу күннэргэ барыллаан аҕыйынан ассоциация үрдүнэн 500 гектар охсууланнылар, 200 гектар мунньуулаахтар, 105 тонна кэбиһиилээхтэр.

ҮРЭХТЭР ҮҮНҮҮЛЭРЭ ӨЛГӨМ

Эрилик Эристиин аатынан баһынай хаһаайыстыбатын ассоциациятын оттуур сүрүн үрэхтэрэ—Бэрэ уонна Хонду үрэхтэрэ, Таатта алаастарын үүнүүтэ. Бу манна, быйыл эрдэ түһэн аастыт ардахтартан киинилэр ыгуттарыттан от үүнүүтэ өлгөм. Билигин Чакыр нэһилиэгиттэн 120-чэ киһи күөх сайын быйанын сомсуһууга үлэлии-хамсыы сылдьаллар. Чакырдар 220 центнер кэбиһиилээх оттоннулар.

АРЕНДАҔА ЫЛЛЫЛАР

Биллэрин курдук, быйылгы дьыл угут уулаах буолан ордук Таатта сүнньүгэр оттуур ходуһа сирдээх дьоҥҥо оттуулларыгар уустуктары үөскэтэрэ өйдөкөр. Маны учуоттаан Болтоҥо нэһилиэгин дьаһалтатын иннэн үлэлиир сир комиссията икки төгүл мунньахтаан баран, уу ылбыт ходуһалаахтарга нэһилиэк ордор сиригэр оттуур ходуһаны быһан биэрэргэ быһаарбыта. Соторутааҕыта олохтоох нэһилиэк дьаһалтатын землеустроителэ Гаврил Гаврильевич Лебедев уу ылбыт ходуһалаах дьоҥҥо уонна сиэ анатан ылааччыларга оттуур ходуһа сирин быһан биэрдэ. Онон ким даҕаны сиртэн-уоттан маппыт диэн суох. Олохтоохтор иннэ гынан махталлара улахан.

П. СЫРОВАТСКАЙ.

КИМ ДА УМНУЛЛУБАТ, ТУОХ ДА УМНУЛЛУБАТ

ДОРУОБУЙА ХАРЫСТАБЫЛА СЭРИИ СЫЛЛАРЫГАР

Аҥа дойдуну нөҥүскүүр Улуу сэриҥ саҕаланыытыгар оройуоннга доруобуйа харыстабылын научнай төрүккэ олоҕурбут ситимэ саҥа атаҕар туран эрэрэ. Отутуус сылларга 25 куойкалаах оройуоннааҕы балыыһаттан ураты Бахсыга, Болутурга, Кытаанахха, Чаҥырга уоннна Хоптоҕоҕо биэстии куойкалаах медпуунар, Мутудайга уоннна Сылаҥнга колхозтаах роддомнар, оройуон кинигэр 1935 сылларахха трахоманы, 1936 сылларахха сэллиги эмтиир пуунар, 1939 сылларахха 30 куойкалаах сэллиги эмтиир санаторий аҥыллыбыттара. Маннык 4 врач, 35 орто үөрэхтээх эмп үлэһитэ үлэлиирэ. Бу ситимэ оройуоннааҕы ситэриилээх комитет доруобуйа харыстабылыгар салаата салайара. Кини иҥигэр санитарнай чэбдигирдэр үлэлэри тэрийэр санитарнай инспекция баара. Онно госсанинспекторы таһынан, оччотооҕу кэм уратытын көрдөрөр, уоспаны утары быһыылары ыытар 3, тиҥириир (малария) ыарыыны утары үлэни ыытар 1 штаттар көрүллүүлэрэ. Итини таһынан айэ уоннна оҕо харыстабылын салаата үлэлиирэ. Оччотооҕу эмчиттэр трахома, сэллик, тиҥириир, илиистик курдук социальнай, үтүө сыстыганнаах ыарыылары утары арааас көрүнүөх эмтиир-сэрэтэр үлэлэри ыыталлара. Ол барыта оройуоннга ыытыллар олоҕуданааҕы туспараргa аналлаах дьаһалларга олоҕурар буолан, биллэр-көстөр түмүктэри биэрэн испита. Ол курдук кыра оҕо өлүүтэ 5 төгүл, сэллигиэн саҥа ыалдьыы сэриҥ иннинээҕи түөрт сылга 2 төгүл аччатыллыыта, сыстыганнаах ыарыылар сэдэхсийбиттэрэ.

Сэриҥ иннинээҕи сылларга иннин таһынан санитарнай-обороннай үлэҕэ улахан болҕомто ууруллара. Хас биирдии эмчит ГСО уоннна БГСО значкыстарын баланнаһыгыгар 72 чаҥы үлэлиахтээҕэ.

1941 сылларааҕы саас оройуон эмчиттэрэ сааскы ыһыы үлэтин эмп көмөтүнэн хааччыйыыны түмүктээн, сайынгы дьаһылаларга уоннна пионерскай лаагыырдарга оҕолору көрүүгэ, от үлэтин хааччыйыыга баламнаах сылдьаллара.

Суостаах сэриҥ сурааҕа киэрин кытары эмп үлэһиттэрэ байыаннай медицинскэй комиссия үлэтигэр тардыллыыбыттара, армияҕа ынырыллаччылары (призывниктары) эмтээһиннэн, чэбдигирдиннэн дьарыктаммыыттара. Ол курдук бэс ыйын 26 күнүгэр 1921—1922 сс. төрүөх, атырдьах ыйын 9 күнүгэр 1905—1918 сс. төрүөх бэйыаннай эбээһинэстээхтэри көрүү буолта. Комиссия кэмигэр эмчиттэр призывниктарга санитарнай обработканы, таҥастарын дезинфекциилэһиҥи ыыталлара. Оройуоннааҕы балыыһаҕа, медпуунларга ыарыһах призывниктары эмтээһин тэриллибитэ. Ордук трахомалаахтар эмбэх этилэр.

Оройуон эмп үлэһиттэриттэн армияҕа фельдшердэр Петров Феодосий Васильевич, Калин Михаил Емельянович, бу дьыл аана аҥыллыбыт аптека сэбиэдиссэйэ Самсонов Петр Семенович ыытыллыыбыттара. 1941 сыл балаҕан ыйыгар сэллиги эмтиир санаторий сабыллан оройуоннааҕы балыыһа быстах кинн дьиэтигэр көҥөрүллүбүтэ.

1942 сылларааҕ күһүн оройуон 41 колхоһа хоту көҥөрүллүүтэ саҕаламмытыгар эмчиттэр аара Бэстээххэ диэри суолга медпууннары аһан көмө оҥорбуттара.

Бу сылларга ордук сэллик ыарыы өрө турбута. Быһаччы хорҕуйан өлүү албаабытэ. Кыра оҕолор рахитынан, сыыҥнаах ыалдьыылара. Маннык олохтоох эмчиттэр көмөлөөн ыыхтара суоҕук үрдүнэн аны кырдьыстаах ыспыраапканы биэрэллэрэ көҥүллэммит этэ.

Оҥоҕунан оттуллар, чумэчиэн, лаампанан сырдатыллар, хаарбах мебеллээх, ханнык да медицинскэй аппаратурата, оборудованнета суох балыыһаларга бу дьыларга эмчиттэр үлэлиилэрэ өссө ыараабыта. Эмп-тэмп быстыбыта, инструмент тиийбэтэ. Оттор мастарын бэйэлэрэ баламниилэрэ, Алаастарынан бытаан олорор нэһилиэнньэни оҕуһунан, атынан кэрийэллэрэ. Санитарнай-обороннай үлэни салгыы күүсүнэ ыытан бу дьылларга барыта 6900 ГСО уоннна ПВХО значкыстара баламнаммиттэрэ. 1943 сылларахха Дьокуускай куорат эмп үлэһиттэрин ыытыыларын айоон «Медицинский работник Якутии» диэн санитарнай самолет оҥоҕуллуутугар 27 тыһыынча солкуобай үөү хомуйан туттарбыттара. Итти патриотическай өрө күүрүүлэрэ Верховнай Главнокомандующай махтал телеграмматалаан балламмитэ.

1944 сылларааҕ сайын хоту көҥөрүллүбүт колхозтары төттөрү көҥөрүү саҕаламмыта. Аччыстаан ырбыт, ыарыһах дьоҥҥо эмнэн, эбии аһылыгынан көмөлөһүү оройуон эмчиттэригэр сүктэриллибита. Ыарыһахтары тута балыыһаларга, медпуунларга сытыаран эмтиллэрэ, эпидемиялар тарҕаныыларын утары үлэлэр күүһүрдүллүбүттэрэ.

Бу дьыларга иҥэлэр уоннна оҕолор доруобуйаларын харыстабылыгар улахан болҕомто ууруллубута. Дьахталлар дьиэҕэ оҕолоноллорун аччатыыга, киниэлэргэ уоннна кыра саастаах оҕолорго патронажтааһын үлэтэ күүһүрбүтэ. Оскуолаларга оҕолор доруобуйаларын ый аайы көрөллөрө. Тыҥа уоннна былчархай активнай сэллигиэн ыалдьыыбыт оҕолору балыыһаҕа медпууннарга сытыаран эмтиллэрэ. Мелтех оҕолорго эбии аһылык аҥанара. Хас оскуола аайы Кыһыл Кириэс обществотын маҥнайгы суһуох тэриллэтин, хас ыллаах аайы ГСО значкыстарыттан санитарнай постары тэрийиллэрэ.

1943 сылларахха Чурапчыга оройуоннааҕы балыыһа иннэн оҕо-дьахтар консультацията, Солоҕьевка, Белолюбскайга колхозтаах роддомнар аҥыллыбыттара. Сэриҥ тулаайахтарыгар анаан Хоптоҕо Дириҥэр, Мыҥдаҕаайыга аҥыллыбыт детдомнарга маҥнай олохтоох эмчиттэр сыһыарыллан, иэлин аҥал штаттаах эмчиттэр оҕолору көрөллөрө-иэтэллэрэ.

Бүгүн биһиги сэриҥ ыар сылларыгар оройуоннга дьон доруобуйатын харыстабылыгар бэйэлэриҥ харыстаммакка үлэлээбит эмп үлэһиттэриҥ аттарын дириҥ ытыктабылынан, кинилэр хорсун быһыыларыгар сүгүрүйэн туран аттыыбыт.

1940 сылларахха оройуоннга кэлбит терапевт идэлээх Абаянцева Валентина Семеновна сэриҥ сылларыгар кылаабынай врачынан үлэлээбитэ. Кэргэннээх этэ. оҕоломмута, 1948 сылларахха дойдутугар барбыта.

Марчук Тихон Авксентьевич биһиги оройуоннга 1937 сылларахха кэлбитэ. Окулист идэлээх врач сэриҥ сылларыгар амбулаториялаах даҕаны, стационар даҕаны врачынан үлэлээбитэ. Араас суһал туһанаҥҥа хирургическай да эпидемиологическайдаан огороро. Сэриҥ иннитигэр 50-с, 60-с сылларга трахома ыарыыны утары иэдэс далааһыннаах эмтиир-сэрэтэр үлэни тэрийэн, бэйэтэ эмтээн, эпидемиологическайдаан, бу ыарыыны суох оҥорору ситиспита. оройуоннга харах ыарыыларын сэрэтэр-эмтиир сулуусканы тэриммита. 1966 сылларахха диэри 29 сыл устата үлэлээбитэ. Саха АССР үтүөлээх врачын аатын ылбыта, Үлэ Кыһыл Знамята орденынан наҕараадаламмыта.

1939 сылларахха эдэркээн терапевт ньыс Лидия Михайловна Большева кэлбитэ. Кини туберкулезтаах санаторий кылаабынай врачынан ананан, кондайо өрө бүтэн турар икки мэндиэмэннээх типовой саҥа дьиэни ситэттэрэн, оборудованнетын, мебелин булан-талан үлэҕэ киллартэрбитэ уоннна олохтоох дьон доруобуйатын туһугар күүрэн-хааран үлэлээн испита. Сэриҥ буолан, санаторий сабыллыбытын кэнэ, Лидия Михайловнаны райздравотдел сэбиэдиссэйинэн туруорбуттара. Кини манна сэриҥ ыар сылларыгар, 1944 сыл алтынньыга Дьокуускайга киириэр диэри үлэлээбита. Калин өр кэмнэ республиканскай балыыһа кылаабынай врачын солбуйаччынан, физиотерапевт врачынан үлэлээн, Саха АССР үтүөлээх врачын аатын ылан, билигин Дьокуускайга олорор.

Фельдшердэртэн Савватеева Екатерина Петровна өссө 1934 сылтан сэриҥ сылларын хабан Бахсыга акушеркаҥа үлэлээбитэ. Калин өр кэмнэ Т. А. Марчук көмөлөөччүтүнэн үлэлээн трахоманы ыыһыыга улахан үтүөлээх-өгөлөөх. Билигин Дьокуускайга пенсиҥҥа олорор.

Пинигина Мария Григорьевна 1941 сылларахха Дьокуускайдаҕы фельдшерскай-акушерскай оскуоланы бүтэрэн Кытаанахха сэриҥ сылларыгар медпуунна бүтэрэн Чаҥырга сэриҥ бүтэнигэр райсэбиэдиссэйинэн үлэлээбитэ. Сэриҥ бүтэнигэр райздравотдел сэбиэдиссэйинэн өрө таһаарыллыыбыта. Салгыы 38 сыл тоҕоостоох дьон доруобуйатын харыстабылыгар сыдьаайыллан үлэлээбитэ. Доруобуйа харыстабылын туйана буолбута.

Оройуоннга отуттан таҥыс сыл туох-баар күүһүнүөҕүн, доруобуйатын харыстаабакка дьон туһугар үлэлээбит, доруобуйа харыстабылын туйгуна, фельдшер Нелунова Анастасия Никифоровна үлэтин бастаан 1942 сылларахха Кытаанахха акушеркаҥа саҕалаабыта, оччотооҕу ыарыахаттары бэйэтин эдэр саныгар сүүрүү.

Кэлин Мутудайга Чаҥпараҕа өр кэмнэ үлэлээбит Хон Екатерина Петровна үлэтин 1942 сылларахха Хоптоҕоҕо акушеркаҥа саҕалаабыта, онтон Дириҥ детдомуттан тулаайыстар доруобуйаларын арангаччылаабыта.

Оройуоннга эмп оттуна сыл дьон доруобуйатын арангаччылаабыт. Ол иҥэн буолбут суруйааччыта Эрдник Эристина Яковлева Анисия Дмитриевна өр сылларын Чаҥырга акушеркалаабыта.

Киниэлэри таһынан сэриҥ кэмигэр оройуоннга үлэлээбиттэрэ: фельдшер Бархатова Екатерина Ивановна оройуон кинигэтэ, акушерка Габышева Александра Прокопьевна Мутудайга, фельдшер Кулаковская Матрена Михайловна Хоптоҕоҕо, фельдшер Константинова Елена Алексеевна Аммаҕа, фельдшер Тимофеева Александра Семеновна оройуон кинигэр госсанинспекторынан, акушерка Терентьева Мария Дмитриевна айэ уоннна оҕо салаатын инспекторынан, Давыдов Афанасий Афанасьевич раймаллриноло-гынан, Савельева Анна Демидовна тиис врачынан, Бахсырова Галина Андреевна аптека сэбиэдиссэйинэн,

Түөрт уоннан таҥыс сыл, эдэргэ дылы, үгүс дьоҥҥо уруг аанньал буолбут Слепцова Анна Степановна сэриҥ саҕаланыытыгар туберсанаторийга сиэстэрэллиир эта. Санаторий сабыллыыбытыгар Чаҥырга тахсан сиэстэрэлээн испит. Эдэр, эрчимнээх уоннна эрэлтээх үлэһит ыытыллаах дьаһалларга коллегаларын үрдүк итиэлин ылара. Ол курдук 1942 сылларааҕ күүн хоту көҥөрүлүү кэмигэр Чаҥчыгыйга медпуун аһан нэһилиэнньэни эмп көмөтүн оҥорбута. 1943 сылларааҕ сайын мигиэй Чурапчыттан, онтон салгыы Дьокуускайтан Иркутскай уобалас Дасан станциятыгар диэри араас ыарыһах-кэнэҕэны көрөн сэттэ сүүс чэлгэ призывниктаах ыытыллан ылдьыбитэ. Аны төттөрү дойдутугар баһыйар уоннна ыалдьан армияттан төннөн иҥэр биэр дойдулаахтарын бүөбэйдээн аҕалбыта. Кырдьык даҕаны сэриҥэ быһаччы кыттыыттан итиэҕэ суох хорсун быһыы эта.

Эдэркээн нуучча кыыһа Лаврова Ирина Васильевна 1942 сылларахха Кытаанахха сестраҥан ананан үлэлии саҕалаабыт. Бэйэн манна кийинит буолан, биэс уоннча сыл сиэн дьоҥун доруобуйатын арангаччылаата. Билигин Дьокуускайга үлэлиир.

Киниэлэри таһынан ол сылларга сестраларынан үлэлээбиттэрэ: Анастасия Сысоева, Федора Иннокентьева, Екатерина Никифорова оройуон балыыһатыгар, Елизавета Соловьева Алаҕарга, Мария Слепцова Бахсыга. Евдокия Спиридонова, Матрена Иевлева Хоптоҕоҕо, Евдокия Сидалишева Чаҥырга, Максим Ефремов Аммаҕа, Александра Колесова Бахсыга.

Бу кэлүүнэ эмчиттэр билигин киһи санаатыгар да сатаан батарбат ыар кэмнэриттэр бойдоҥ харыстаммат сыраллар үлэлэриэн бэйэлэрин идэлэриҥэр толору бэриниилээхтэрэн көрдөрбүттэрэ, кинилэр иннилэриэр туруорулларбут эпидемиологическай соруктары чистээхтик толорбуттара. Кинилэр өлбөөдүйбэт үтүө холобурдара эдэр эмчиттэргэ көлүөнэттэн көлүөнэҕэ бэриллэн иҥиэҕэ.

Афанасий ПЕРМЯКОВ.
врач.

Иннокентий Тарбахов рецебиттэн.

БЫЫРПАХ

Быырпаҕы суоҥньуйан иккиэн суол ньымалаах баламниэххэ сөп. Баставыта, 3 литр быырпаҕы ылларга маннык рецебиэн баламниллэр: 400 граммаах 1 баанна саахардаах кэнсэрбаламмит үүт (сгущенное молоко), 2 мстакаан суорат, 2,2 литр уу баламниллэр. Оргутуллубут уугa кэнсэрбаламмит үүтү кутуллар, онтон суорат холбонуллар. Муос ытыгынан үчүгэйдик ытыйан баран, иҥитэ ыга хаппахтаныллар. Итинник 8-10 чаас туруоруллар. Быырпах үрдүгэр бытархай хабахтар таҕыстахтарыгa эмиэ ытыйан баран 4-5 чаас устата ыга хаппахтаан салгыы туруоруллар. Көөнньоруллубут бадаҥ быырпахха, иҥиэх иннинэ, сүөгэй кутан биэрдэххэ утах ордук миниийэр.

Быырпах иҥэн көрүүгэ өссө судургу: 3 литр быырпаҕы ылларга мстакаан ангардыыта сүөгэй, 1,2 литр суорат, 1 литр уу, 20 грамм саахар баламниэллэр. Оргутуллубут уугa сүөгэй, суораты, саахары кутан бытархай хабахтар тахсыахтарыгар диэри ытыйыллар. Ол кэннитэн, утаҕы 8-10 чаас устата итии сирэй ыга хаппахтаан уурулларa. Көөнньубут быырпаҕы сиэбэтан баран, иҥиэх иннинэ ытыйыллар.

КЭПСИЭХПИН БАҐАРАБЫН

ХАЙА МААСТАРА

Чурапчы Арылаавдар Петр Лазаревтаахха 1934 сыллааххы уол оҕо эрдэбүтэ. Кини Василий диэн ааттаабыттара. Вася дьонун кытары нөһөрүллүүгэ киирсэн I—II кылаастарга Эдьигээнигэ үөрэммит. 1944 сыллааххы дьоно дойдуларыгар төннөн кэлбиттэрэ. Онтон ыла тоҕоостоох Арылаавдар, Кытаанахха, Чурапчыга үөрэнэн 1954 сыллааххы орто оскуоланы бүтэрэн ситин-хотуу аттестатын ылбыта.

Оччотооҕу кэмнэ ыччаты лесхозка үлэтигэр ыытыы диэн баара. Онно хабыллан Орджоникидзевскай лесхозка биир сыл үлэлээбитэ. Эдэр киһиэхэ промышленность эйгэтигэр үлэлиир, онно идэ ылар баҕа саная үөскээбитэ. Ол саныаһан салайтаран 1955 с. Алданнаабы хайа техникумун студента буолар. Техникумун 1958 с. бүтэрэн хайа боруодатын үөрэтэр уонна онно туһаҕа таһаарар идэни ылбыта. Итиэ сыл эдэр специалиһы Мирнэйгэ алмааһы хостуур трубкаҕа ыыпыттара.

—Мирнэлээх Үрэх икки ардыгар аҕыйах ахсаанныах мас дьиэлэр баалларе. Онно геологтар олороллоро. Алмааһы туһаҕа таһаарыахтаах дьон, биһиги, балаакаларгa олорорбут. Аэропорт диэн суоҕа, «Ан-2», «Ли-2» самолеттар Мирнэйтэн 27 километрдаах Арылаахха түһаллэрэ,—диэн ахтар оччотооҕу Мирнэй гуһунан Василий Петрович.

—1959 сыллааххы техникумнаа ылбыт идэбинэн хайа маастарынан аналлыбыт. Бу үлэбэр уларыйбакка эрэ 37 сыл үлэлээтим,—салгыы кэпсиир киһи—25 саастаах сааһардыы үлэлэн эрэр эдэр киһиэхэ 20 үлэһити туттаран кабистилэр. Бу дьону дьаһайан, хамандалаан алмааста хостот диэн буолла.

Биһиги биригэдэбит «Мир» трубка урут арааҕын хастааһынна быһаччы кыттыбыта. Кимберлитэ суох боруоданы туспа, кимберлиттээҕи туспа мустарбыттара. Бастаан саҕалыыра техника да мелтех этэ. С-100 бульдозердар, кыра кыамталаах экскаваторлар дьаһаллар...Киниилэр хостообут боруоталарын тэҥ, сайыгыы диналаах самосваллар илдьэллэрэ, таабырдарга алмаһынан олус баай, онноҕор киһи ийыгы бөҕэ хараҕынан көрөрө. Самосвалга тиэйдэххэ, ыраах боруодатын кытары суолга алмаас эмиэ хоро. Ону тута суолтан сиппийэн ылан хат тиэйэллэрэ. Дьоннор чиэһинэйдик үлэлиилэрэ, ол үрдүнэн хараҕыл сөп биир баар буолара.

Былаан толоруутун кытаанахтык ирдиилэрэ. Туох да аварията, мэһэй суох үлэлээтэххэ эрэ былаан туолар ньыахтааҕа.

Сатаан туттубатахха, карьерга үлэлээһин киһи доруобуйатыгар улахан буортулаах. Карьер түгэҕиттэн доруобуйаҕа нуталлаах сероводород, метан курдук газтар тахсаллар. Ол иһин маастар анал прибордаах сылдьан газ мунньуһуннаҕына, үлэни тохтотон, ыраастыыр анал биригэдэни ыҥырар. Ол эрэ кэнниттэн үлэ саҕаналр.

Карьерга маастар дьаһалыгар араас дьоннор кэлаллэр, үксэ интернациональнай биригэдэ буолар. Киниилэри кытары уопсай тылы булуохха, биир коллективка түмуохха кыада. Ону кыайбакка, үлэлэриттэн аҥкаастаһаччылар да баалларе. Мингин кытта Алдан техникумун бүтэрэн элбэх оҕо кэлбитэ. Олортон сорохторо үлэлэрин ыарырҕатан, сорохтор эбии көрөөбит диэн барбыттара да, эргиллибэтэхтэрэ. Ыарахаттары кэрэйбэккэ дьаныһан туран үлэлиэххэ, оччоҕо эрэ үлэ түмүктээх буолуон сөп,—диэн хайа маастара кэпсээнин бүтэрэр.

Кырдьык, кини үлэтэ түмүктээх. Ол курдук 1969 с. «ССРС огнеоох металлургиятын бочуоттаах горнягын» аатын ылбыта, 1975 с. Үлэ албан аатын үһүс степеннээх орденынан наҕараадаламмыта, 1981 с. «Саха АССР норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ», 1983 с. «Алмаас промышленноһын ветерана» ааттар иҥэриллибиттэрэ.

Дьиэ кэргэн бары даҕаны алмаас промышленноһын дьоно диэтэххэ, киһи сыыспат. Кэргэнэ Елена Павловна Амматтан Мирнэйтэ комсомольскай путевкаҕа кэлбитэ. Ол сыл эдэр дьон дьоллорун холбообуттара. Билигин Елена Павловна идэтинэн приемщик-сепараторщик быһыытынан үлэлиир. Үлэ ветерана. Үлэҕэ килбиэннэх иһин медаллыах наҕараадаламмыта, «Алмаас промышленноһын ветерана» бэлиэлээх.

Уоллара Виктор алмааһы суулар аатырбыт үһүс фабрикаҕа слесардыыр. Кыыстара Люба Мирнэй 12 №-дээх оскуолатыгар омук тылыгар учууталлыыр. Үс сиэнэлээхтэр.

Лазаревтар тустарынан итэ курдук кэпсээн туран, Чурапчы дьоно алмаас промышленноһын сайдыытыгар эмиэ сэмэй ньыаттарын киллэрбиттэр эбит диэн саныаҕа кэлэҕин.

Гаврил КУЗЬМИН.

Мирнэй куорат.

«Алкоголлаах бородууксуйаны тиэйэн киллэриигэ, оҥоруута, харайыыта, кэлимнэн уонна бириэдинилээн атыылаһыныгы (батарыыга) государство монополиятын туһунан» Саха Республикатын Сокуоҥун быраабылаата туһунан

УУРААХ

Саха Республикатын Государственнай Мунньаҕын (Ил Түмэн) Бэрэстэбиитэллэрин Палатата УУРАР:

1. «Алкоголлаах бородууксуйаны тиэйэн киллэриигэ, оҥоруута, харайыыта, кэлимнэн уонна бириэдинилээн атыылаһыныгы (батарыыга) государство монополиятын туһунан» Саха Республикатын Сокуоҥун ылыллыбыт уонна бэчээкэ таҕыстыбыт күүстүүн олохтоох киллэрэргэ.

2. Эрдэ ылыллыбыт нормативнай актылары бу сокуоку ыытта сөп түбэтиннэрэргэ.

3. Бу уураах ылыллыаҕыттан күүһүгэр киирэр.

Бу Сокуон алкоголлаах бородууксуйаны тиэйэн киллэриигэ, оҥоруута, харайан уура сылдьыыта уонна батарыыта Саха Республикатын сиригэр-уотугар государство монополиятын сүрүн принциптэрин олохтуур.

Государство монополиятын киллэрии сыалынан алкоголлаах бородууксуйаны оҥорон таһаарыы хаһыстыбатын уонна онно иһин биологическай өттүнэн куттала суох көрүҥүнэн нөҥилиэннэҕэ батарыы бэрэдэгин хонтуруоллааһыны хаайтыйыы буолар.

1 Баһа. Уопсай балаһыанньалар.

1 ыстатыйа

Государство монополията диэн алкоголлаах бородууксуйаны тиэйэн киллэриигэ, оҥоруута, харайан уура сылдьыыта, кэлимнэн уонна бириэдинилээн атыылаһыныгы былаас уонна салалта республикатаабы органнарын ураты бырааптара буолар.

2 ыстатыйа

Государство монополиятын дьайыыта алкоголлаах оҥоһуктар, утахтар уонна пивбэ барыы көрүҥнэриигэр тарҕанар.

3 ыстатыйа

Саха Республикатыгар алкоголлаах бородууксуйаны тиэйэн киллэрии, оҥоруу, харайан уура сылдьыы уонна батарыы үлэ бу көрүҥүнэн быһаччы дьарыктанар юридическай ыыхтаах тэриллэлэргэ, государственнай салалта республикатаабы органа олохтоммут бэрэдэгиэн биэрэр лицензиитигэр олоҕуран, көҥүллэнэр.

Бириэдинилээн-предпринимательснай үлэни лицензиялаһын бобуллар.

II Баһа. Алкоголлаах бородууксуйаны оҥоруута уонна батарыыга государственнай политика сүрүн туһаайыылара.

4 ыстатыйа

Саха Республикатыгар алкоголлаах бородууксуйаны оҥоруу, ону оҥорон таһаарыы бырааблаларын, государственнай стандартар кордобуллэрин быһаарар сокуон суолталаах акталарга сөп түбэтиннэрэн олохтоох киллэриллэр.

5 ыстатыйа

Саха Республикатын сиригэр-уотугар алкоголлаах оҥоһуктар, утахтар бары көрүҥнэрин, олохтоох промышленность предприятиелэрэ оҥоһуллубат, үрдүк хаачыстыбалаах оҥоһуулаах бородууксуйаттан уонна олохтоммут бэрэдэгиэн биэрэргэтиллибит квоталарга сөп түбэтиннэрэн бэриллэр бородууксуйаттан уратылары тиэйэн киллэрии бобуллар.

6 ыстатыйа

Алкоголлаах оҥоһуктары, утахтары атыылаһын, Саха Республикатын сиригэр-уотугар туттулла сылдьар эргиэн бырааблаларыгар сөп түбэтиннэрэн, хонтуруоллуур-кассовай массыыналары туттуунан олохтоох киллэриллэр.

Лицензиялта суох батарарга олохтоох ас промышлиэннэһин структуратыгар киирэр, алкоголлаах бородууксуйаны уонна оҥоһуллар алкоголлаах утахтары бэйэлэрин фирменнай маҕаһыыннарынан атыылыыр предприятиелэр эрэ бырааптаахтар.

7 ыстатыйа.

Норуот хаһаайыстыбатын комплекса сөптөөхтүн үлэлээһиннигэр мэһэйдиир торуттэр баар буоллахтарына, бинтэр кэнилиэннэ доруобуйатын харыстыыр сыалтан алкоголлаах бородууксуйаны батарыы Саха Республикатын Правительствотын, ону тэҥэ улуустааҕы, нуораттааҕы муниципальнай быһаарыылариттан тохтотулла сылдьыан эбэтэр олох тохтотуллуон сөп.

8 ыстатыйа

Алкоголлаах бородууксуйаны тиэйэн киллэриигэ, оҥоруута уонна батарыыга бэрэдэгэ, испиһиэгэ уонна квотаны куораттар, улуустар дьаһалталарын баһылыктара государственнай салалта Саха Республикатын Правительствота налҕордуур уонна хонтуруоллуур функциялары биэрбит органнарын кытта сөбүлэһиннэрэн олохтууллар.

III Баһа. Бу сокуоҥу кэһии иһин эпиэтинэс.

9 ыстатыйа

Бу сокуоҥу кэспит юридическай кыахтаах тэриллэлэр табаары былдьаан ылыы, ыстараапталаһын, алкоголлаах бородууксуйаны тиэйэн киллэриигэ, оҥоруута, харайан уура сылдьыыта уонна батарыыта лицензиялы быһыы курдук көрүнэн эпиэтинэһи сүгэллэр.

Биириинилээн дьоннор Саха Республикатын сиригэр-уотугар туттулла сылдьар сокуоннарга сөп түбэтиннэрэн эпиэтинэһи сүгэллэр.

10 ыстатыйа

Алкоголлаах бородууксуйаны тиэйэн киллэриигэ, оҥоруу, харайан уура сылдьыыны уонна батарыыны кытта сибээстээх сөбүлэһиилэри түһэрэргэ государство болмуочуйалабыт юридическай кыахтаах тэриллэлэрэ, квотаны аһара барыы бу сокуон балаһыанньаларын кэстэхтэриэ, батарыы кэмигэр квотаны аһара барар бородууксуйа стоимоһын икки төгүл ылбыт саҥа ыстараабы түһэриигэ түбэтиллэр.

Кэһии хатыланар түбэлтэтигэр алкоголлаах бородууксуйаны тиэйэн киллэриигэ, оҥоруута, харайан уура сылдьыыта уонна батарыыта лицензиялара итини биириэ былдьаан ылыллар.

11 ыстатыйа

Алкоголлаах бородууксуйаны тиэйэн киллэриигэ, оҥоруу, харайан уура сылдьыыны, кэлимнэн, биириинилээн атыылаһыны лицензиялта суох олохтоох киллэрэр юридическай ыыхтаах тэриллэлэр үлэ төлөбүрүн олохтоммут саамай алын кэмэйиэ 10 тыһыынча төгүл ылыллыбыт ыстараапталаһыныгы түбэтиллэр, ону сэргэ алкоголлаах бородууксуйалара бүүс-бүтүннүү тутан ылыллар.

Биириинилээн дьон алкоголлаах оҥоһуктары уонна утахтары тиэйэн киллэриигэ, оҥоруу, батарыы иһин эпиэтинэстэрэ Саха Республикатын сиригэр-уотугар туттулла сылдьар административнай сокуоннарга сөп түбэтиннэрэн быһаарыллар.

12 ыстатыйа

Тутан ылыллыбыт, былдьаммыт алкоголлаах бородууксуйа улуустааҕы, нуораттааҕы народнай суут бүтэһиктээхтик көрүөр диэри сокуоҥу араҥаччылыыр, административнай, үп органнарын дакаастабыллаах уураахтарынан эргиэн предприятиетыгар, бас билиитин көрүҥүттэн тутулуга суох, быстах кэмнээх харайан уурууга туттарыллар.

Алкоголлаах бородууксуйата тутуллан ылыллыбыт эбэтэр былдьаммыт бас билээччи, кини буруйдаҕа бигэргэтиллэр түбэлтэтигэр, эргиэн предприятиетыгар табаары харайан ууруу иһин ороскуоттары толуйар эбээһинэстээх.

13 ыстатыйа

Бородууксуйаны тутан ылыы, былдьааһын, административнай сокуоҥу кэһиилэргэ ыстараапталыыр санкциялары туттуу Российскай Федерация уонна Саха Республикатын туттулла сылдьар сокуоннарыгар сөп түбэтиннэрэн оҥоһуллар.

14 ыстатыйа

Алкоголлаах бородууксуйаны тиэйэн киллэриигэ, оҥоруу, харайан уура сылдьыы, батарыы иһин лицензияны биэрии хомуурдарыгы, ону тэҥэ ыстараапталаах уонна тутан ылыылартан киирэр харчыны тутуу Саха Республикатын сиригэр-уотугар туттулла сылдьар сокуон суолталаах акталарга сөп түбэтиннэрэн олохтоох киллэриллэллэр.

туттулла сылдьар сокуон суолталаах акталарга

Бэрэстэбиитэллэр Палаталарын Председателэ А. ИЛЛАРИОНОВ.

Дьокуускай к.
1995 сыл бэс ыйын 1 күнэ.
СҺ № 63-1.

(Салгыта. Инчин хаһыат 83 №-тэр көр).

Автовокзалтан уоһугар тор курдук бытыктаах, орто унуохтаах саха киһитэ тахсан, стадион диэки сулбу хаампыта. Харангаҥа сүүрбэччэ миэтэрэ хаалан нугас бытыктаах, хара тангастаах киһи батыһан иһэрин көрбөт этэ. Көрөн даҕаны хас уулусса киһититэр тоҕо кыһаллыаҕай? Бастаан иһэччи хангас диэки эргиллэн, тоҥолох уулуссаҕа «Петровскай» диэки барбыта. Бу педучилище преподавателэ Семен Семенович Толбоонов этэ. Кварталы иһиэн, дьиэлэр быыстарыгар быһалаары, соппулуот кэтэҕиэн баран истэҕинэ, кэнчээри атах тыаһа биттиирээбитигэр эргичис гыммыта—кинчин киһи өхсөн эрэр эбит. Үөрүйэх хамсаныыгар аһаран биэрээт, киһитэ тобуккаа табан охторон түһэрэр. Киһитэ куйаҕаныгы үөхсэт, ойон туран иһэн охтон түһэр, далас гыммыт иэмитэ быһахтаах буолан биэрэр. Быһахтааҕын көрөөт, Толбоонов аны тоҥолохчо табан саайар. Быһах эйиллэн тиийэн соппулуот олбуорга охсуллар тыаһа иһиллэр.

—Оччумек,—киһитэ үөхсэн эрдэҕинэ, чэчэгэйтэ саайан дойдутан кэбиһэр. Баҕар, атын туох эмэ сэптээҕэ буолуо диэн киһитин тас сиэмтэрин туппараалаабыта туох да суохха дылы. Быһах охсуллан тыаһаабыт туһаайыытынан көрдөөн, хаары булкуйан, булан ылар. Киһитэ дойдутэ аастаҕа буолуо да, кубулуйар быһыылаах—хамсаабакка сытар. Тоҥун ылбыт курдук. Баҕар, үөрдэрин кэтэһэ сытара буолуо. Толбоонов эрэй элбин илгинэ дьиэтин диэки ыстана турар.

Дьиэтигэр тиийээт милиционераҕа эрийэр санаалаах телефон трубкатын харбаан ылар. Эрийиэхчэ буолан иһэн толкуйдуу түһэн баран, төттөрү уурар. Кэбис, эрийдэҕинэ сыныьалаг олох суох буолсу. «Быһаҕы сибидигин аҕалаҥнын милиционераҕа туттар» диэхтэрэ. Хас боротокуолу толороллоро биллибэт. Киһитэ, баҕар, ханнык эмит баанда тоорохойо буолуо, оччоҕо кинини, кэргэттэрин сүгүн сырытыннараллара биллибэт. Бу кини илгиэги охсуһуулардыан дьарыктаммыт, биллиги даҕаны физкультурник, этин-хаанын кыралаан эрчийэ сылдьар киһи буолан, бүтүн ортоҕо. Туох буолбут нирээки булта буолла? Арай, ыаммат, молтох доруобуйалаах эмиэ киһи түбэспит буоллун? Итэ киһи харыстаабат. Кинини быһаҕыныан адьас өлөрөрдүү саайбытын аһаран биэрдэ дии. Дьэ, алдьархай! Сэмэн Сэмэнович милиционераҕа эрийиэхтэн саараан ылар. «Чэ, кэбис, үгэн даҕаны туугу ситиһэри? Ол дьон итти киһини булаллара да биллибэт. Таах суоҕуттаһии эрэ буолуоҕа». Толбоонов уоскуйа сатаан ыстаканнаах сойбут чэйин сыпсырыйан ылаары, кухняҕа төттөрү-таары хаамыталыы сырытта. Саалаҕа кэргэн уолаттарыныын видео-кинэ көрөр тыастара иһиллэр. Хабыр хапсыһыылар оно буола тураллар быһыылаах. Сэмэн сонньуйан ылла.

x x x

—Гад! Косоглазый,—Левка Драч үөхсэ-үөхсэ иэннилэ орбостон турбута. Туруат суулдан түһэн, ат буола сылдьан ыарыытыттан, абакыатыттан бөтэрик-бөтэрик маатыралыы-маатыралыы ыт оҕотун курдук ытаан барбыта.

Өйүн-санаатын аһаан-арааҕан биэрбэт сыстан санаа үөн курдук кэрбиирэ. Аһаабыт аһа ас буолбат, олорбут олоҕо олох буолбат дьаабытыгар түспүтэ сыл аҥара буоллаҕа. Өлөрүөххэ! Хайаан да өлөрүөххэ. Хабарҕатын хайа сотон, хаанын сүүрдэн. Кини өйдөтибэтэ моонньун хорук тымыра быһа сотуллан, субай хаанынан ыһыахтана-ыһыахтана, нигир ситиитин таттаран, түүрүллэҥнин сытарын көрөрө буоллар, оо, тоҕо эрэ хоскуйар этэ. Оны баара бу кэлин адьас табыллыыбаары гынна. Айыыка! Тугун ыарыыкатай. Уэга тоҥоноҕо тахсан хаалбыт эбит дуу?- Дринь! Бу оччумуктар тугу аһаан жанныҥ кууһтэхтэрий? Суох, дьиэгэр кинилэргэ туох күүһэ калаахтиэҕэй? Кини бэйэтэ сыыһа тутуннар. Бүтүн кинилэхэ табыллыбат күнэ үүммут эбит буоллаҕа. Драч астрологтары үтүктэн эодиагынан күүгүн-дьылын заҕан иһэн бутуллан хаалла. Абааһы сиэтин кинини. Бырааһынньык сатаммата.

Айыкалыы-айыкалыы иэннилэ сыһыллаҥнаан, остановкаҕа тиийдэ. Хата, автобус сырыыта тохтуу эмиэ эбит. Левка Драч куорат балыыһатын травмотологическай отделениетыгар киирдэ. Дьуһуурунай сиэстэрэлэр түүннэри дьону сүгүн сырытыннарбат кулгээттэри үөхсэ-үөхсэ тоҥоноҕун киллэрдилэр. Тобуга сүүлэ иһэн хаалбытын хамнириэстэҥ баран, «айан киһитэбин, гостиница була илиннөө, биэр дьоммун көрдүү сырыттахпына кырбаатылар» диэбитин кырдьыктаан айыыан отделениеҕа хоннороо хаалардылар.

Левонтий Драч тобуга, тоҥоноҕо ньуолуйэн ыалдьарыттан уонна санаатын ситиспэтэх абакыатыттан түүнү быһа утуйбакка, балыыһа куруһуна адарайдаах куойнатыгар эргийэн хачыгырата, ыарыылана сытта.

Киһи маннык өй диэн быһаран эпэт дьуһүннээх, абыр-табыр тура сылдьар баттахтаах, мэлдьитин быга сылдьар сыынтааҕын иһин «Соплиный» диэн аатаммыт Лева Драч кылааһыгар саамай аккыраппара

УЛДЬАА ХАРАЛЫ

ӨЛҮҮ ВЫАТА

(СЭЬЭН)

этэ. Киһи өйүгэр хатаан хаалбат өлбөөркөй сэбэрэлээҕэ, ортону аннынан ииуохтааҕа. Сорох уруоктары көсүүтэҕинэ даҕаны хайдах эрэ моҕуллубакка хаалара, атын оҕолорго курдук туохтаан айдааны тардыбат буолаллара. Биллибэтинэн-көстүбэтинэн сылдьан доҕотторун хобулаан, түҥэн биэрэр идэлээҕин иһин саастылаахтара кинини собулээбэт, туоратар этилэр. Маачаха аҕата итирдэр эрэ кэниттэн иитэн түһэрэ. Улаатан истэҕин аайы саастыы уолаттарыттан ордук молтоҕун, бүрэтин улам-улам сытыытык ылынар буолан испитэ. Аны туран «Драч» диэн табыллыбатах араспаанньатынан киирэр үтэстэммиттэрэ, араас быдьары уруһуйдаан баран кинигэтин быыһыгар угаллара. Кыргыттар киниин кытта сэнээбиттин кэпсээллэрэ, күлүү гыналлара. Кылааһын уолаттарыныын охсуспаҕына, арай, олус кыракый ииуохтаах Мишка Балдоевы баҕыйара. Балдоев батыһа сылдьар доҕоторо суох, соҕотоҕун сыныйыа сылдьар уолчаан этэ. Левка уолаттартан охсулуннаҕына, тэбилиннэҕинэ биллибэтинэн-көстүбэтинэн Мишкаттан изстэҕэ сатыыр идэлэммитэ. Оччоҕуна санаата кэм чэпчиир буолбутун өйдөөбүтэ. Ахсыс кылааска сылдьан Миша тустуу секциятыгар кыһыны быһа дьарыктаммыта. Иккис сменаҕа үөрэнэллэрэ. Биирдэ алта уруок кэниттэн раздевалкаҕа киирэн истэҕинэ, ким эрэ ыарыылаах баҕайытык резинканан кулгаахха түһэрбитэ.

—Это Балда тебе знак подаст,—диэбитэ. Эргиллэ түспүтэ, кырдьык, кэниттэн Мишка иһэрэ. Кини ыпатаҕын биллэр даҕаны болдьох сылтах Балдоевы сэдэх ыгыран таһаарбыта. Миша хайдах эрэ олус кэбэҕэстик, кырдьыгык таһаарыыта барбакка, батыһан тахсыбыта. Кини олус холкутуттан, эрэллэхтик туттарыттан кыйахаммыт Драч уол үрдүгэр сарайа-сарайа түспүтэ да, көтөн кэлэн тиэрэ таһыллы түспүтэ. Сол курдук үстэ-түөртэ охторбутун кэнэ, үмүөрүһэн турар уолаттар: «Кулакамн, кулакамн, Балда! Так нечестно»,—диэн Балдоевы буойан барбыттара; Кыһыытыттан хараҕын үүтэ көстүбэт буолбут Левка үлүбэй дайбаабытын киһитэ аһаран биэрбитэ. Ол сылдьан сыгааҕа лас гына түспүтэ, онтон хараҕыттан уот чаҕылларга дылы гыммыта. Левка кыайтарбытын билиммэккэ үһүннүк охсуспута. Сирэйин-хараҕын бараппытын кэнэ: «Ладно, сопля, перестань»,—дэспиттэрэ көрөөчүлэр. Кырдьык, мокуорэ суох кыайтаран, кырбаная тахсыбыта. Балдоев ньоҕойдоҕо турбатаҕа, баран хаалбыта.

Драч хас да күн оскуолатыгар көстүбэтэҕэ. Өйосанаата эрэ хайдах Балдоевтан нэстэһэр, атын уолаттары соҕурҕэстэтэн, кинилэргэ баҕылык буолар туһунан этэ. Өйүгэр араастаан онгорон көрөн, ыраланара. Суох, кини Балдоевы кырбыа суоҕа, кини итти чиччиги өлөрүөҕэ! (Кырбыыр ыыайтарбатын, оттон өлөрүөххэ сөбүн кини өйдөөн барбыта). Онон хайдах эмэ гынан бэйэтин биллэрбэккэ сылдьан соһуччу түһэн өлөрүөх тустаах.

Левка өссө бүтэнэ, кэпсэтиннньэҥэ суох, түүннэри көрө сылдьар бэйэтигэр бүкпүт уолга кубулуйбута. Саастыылаахтара улаҕ үөхпэт, алаҥтаабат, кини баарыгар-суоҕар кыһаммат буолан испиттэрэ.

Орто оскуоланы бүтэрбит үөрүүлээх банкеттарын кэниттэн Иркутскай куорат чугаһыыаҕы кэрэ көстүүлээх мыраанга кылааһынан хоно тахсыбыттара. Балаакка тардынан, уот оттон оонньообуттара-коруллэбиттэрэ. Уолаттар инстэон хас да бытылка водка аҕалбыттар этэ. Оны иһэн, эр санааларын киллэриммит уолаттар, кыргыттар паараларга арахсан, бас чаҕдаҕа күүлэйдии тарҕаспыттара. Арай, ханыыта суох хаалбыт Балдоев: «Мин балаакка таһыгар сытан, хата, утуйан ылыам»,—диэн баран сытынан кэбиспитэ. Кини таһыгар Левка Драч сыбдыйан калбитэ.

—Балда, эн билитин даҕаны миэхэҕэ ес тутаҕын дуу!

—Чудак! Туох буоллуг, доҕор, эн. Бачча үчүгэй түүннэ. Хата, баран Люба Шеметоваҕын Дорнотан «отбивайдаа». Оттон мин Наташабын саныы-саныы утуйан ылыам.

Балдоев нохеҥнэн эргиллэн, утуйбута буолбута. Соплиный дьиктитик дьиэгиннийбит харахтарын, салҕаланбыт илиилэрин өйдөөн көрбөккө хаалбыта.

Драч уоскуйа сатаан олоро түспүтэ. Куттал уонна өр кэмнэ ыра санаа онностубут өйогойдоох имэҥ күүстээх охсуһуутуттан оҕустаран бап-бабыгырас, сапсалҕалас буолбута. Бэл, Балдоев эргиллэн көрбүтэ.

—Мунчаҕыс! Хаймыгах итирон хаалаахтаабыккын дуу? Сөрөн, ыраатыма. Мунан хаалыаг. Цинрэн утуйарыг буоллар,—Балдоев көрдьөстүк эпитэ уонна эргийдэн сотору камнэн утуйан, биир тэнгиик тыына сыппыта.

Сөрүүн, сиистээх сиргэ сытан уоскуйа быһыытыйбыт Драч муус хойу, өссө үөрэтэрдии саҥара сыбыт Балдоевка өйүнэ эбии кэпсиллэн кэлбитэ. Билитин кинээхэ ангардас тугу даҕаны билиммэт өйүөн иэдэйэ сылдьыбыт тэрэ хаалбыт этэ. Эрдэттэн бэлэмнээбит сытыы быыра хаалбыт этэ. Утуйа сытар Балдоев хаһаҕын харбаан ылбыта. Утуйа сытар Балдоев хабарҕатыгар туһаайыыт, туох баар күүһүнэн батары сабаттаабыта. Балдоев өлөр мохсүүтүгэр туора сабаттаабыта, Балдоев өлөр мохсүүтүгэр туора сабаттаабыта, сүүскэ бөрдөрбүт Драч быһахтыын-бэйэдьыйбыта, сүүскэ бөрдөрбүт Драч быһахтыын-бэйэдьыйбыта. Кини-Балдоев ыарыыта-хаанын ыгыннарбыт, ыгыннарбыт, ыгыннарбыт. Ыгыннарбыт, ыгыннарбыт. Ыгыннарбыт, ыгыннарбыт.

ИИЭ ТЫЛ СҮМЭТЭ

БАҒАРЫННЬА

1930 с. С. И. Боло Төлөй нэһилиэгин 66 саастаах киһитэ А. С. Захаровтан «Баҕарыннья Баай уонна Уот Сирэй Кыдаала» диэн үһүйээни суруйбут. Баҕарыннья Баай—Аччаҕар нэһилиэгин бастыҥ баайа, үс ойохтоох, төҥүс уоллаах, биир кыыстаах, аҕатын уулуугар элбэх дьоннордоох. Баҕарыннья Баайы, дьонун, төрдүн уулуун харыстыан, туой Улахан Аҕа уулуа эрэ диэн аатыыллара үһү. Ол курдук Баҕарыннья Баай, аата быһа аатаммат, улахан ытыктабылга туттуллар киһи эбит.

Аатта аныан үөрэтэр киһи буоларбыттан, бу киһи аатын бэркэ диэн сэгээрдим уонна быһааранна холонон көрөргө сананным.

Аатты үөрэтиигэ бинир сокуон баар. Кыайан быһаайыа суох буоллаххына, таабырын гынан таайа сатыы олорума, сыҥыарыытын араар уонна ону быһаар диэн. Ону тутуһабын.

Баҕарыннья. Манна -нья сыҥыарыы кэстэ сылдьар. -нья—бу тоҥус-маньчжур тылларыгар киэҥник тарҕаммыт сыҥыарыы. Ол курдук киниэхэ эбэҥки тылын өлүктүйбүт сыҥыарыыта диллэр. Оттон эбэн тылыгар «тыыннаах», араас суолталаах даҕаһын аатты үөскэтэр («оформляет прилагательные, обозначающие цвет, внешнюю форму и другие качества предмета»).

Саха тылыгар бу сыҥыарыы эмиэ таах даҕаны баар. Сэдэхтик туттуллар. Холобур, тыын —тыыннья, ук-, угун-, -угуннья. Анал үөрэхтээхтэр киниэхэ тюрк былыргы тылын туохтуурдартан аатты үөскэтэр -нч сыҥыарыыта, кыратык уларыйан, тиийэн кэлэ сылдьар диллэр.

Бу сыҥыарыы көмөтүнэн үөскээбит сир аата элбэх. Ол иһигэр Илин эҥэргэ: Тыымпыннья, Халастааннья—Аммаҕа; Быкыннья, Укаанньа, Харбааннья—Мэҥэ-Хаҥаласка; Кырсаннья, Ньааннья, Сэмэннэ, Топлоохньо, Эгиэннье—Таатта; Аннаанньа, Бүүдэннэ, Кискэннэ, Кууданнья, Муунньа, Орҕоннье, Суксуннья, Хаптааннья—Уус-Алдаҥа; Ньарҕааннья, Эппиэннэ—Чурапчыга.

Ити аатты көрүтэлии олорон, киһи, кырдьык даҕаны, бу -нья саха тылын сыҥыарыыта буолбатах эбит диэн итэҕэйэр.

Тылбытыттан сыҥыарыытын араарабыт, хаалар—баҕарын. Ол аата диэн тугуй? Эбэҥкилэртэ баҕурин диэн тыл баар. Тылбааһа—«ясный». Ону биһиги «сырдын, ыраас» диэн өйдүүбүт. Биһиги киһибит аатыгар ол төрүт буолбут эбит быһыылаах.

Бу баҕурин эмиэ, сыҥыарыы сыстан, үөскээбит тыл буолар, -рин сыҥыарыы. Эбэҥки тылын киэнэ. Киниэхэ анал үөрэхтээхтэр өҥү көрдөрөр даҕаһын аатты үөскэтэр өлүктүйбүт сыҥыарыы диллэр.

-рин сыҥыарыы көмөтүнэн үөскээбит аат диэн эмиэ сии элбэх. Илин улуустар киэнэрин холобурдуубун: Өлөөрүн, Соллоорун, Уваарын, Уҥчаарын—Аммаҕа, Чаҥкырыын—Горнайга, Маньырын, Маныырын—Намҥа, Самаарын—Мэҥэ-Хаҥаласка, Өспөрүүн—Хаҥаласка, Мэҥиирин, Өспөрүүн—Чурапчыга.

Киһибит аата, дьэ, дьиктитик үөскээбит аат буолла, -нья эбэн тылыгар өҥү көрдөрөр сыҥыарыы этэ, -рин буоллаҕына эмиэ. Ол гынан баран эбэҥки тылыгар. Бинир суолталаах сыҥыарыылар хос-хос сыстан үөскэппит аатта! Тоҕо?

Маны быһаарыы, хомойуох иһин, мин ыаҕым таһынан буолла. Арай, -рин уонна -нья сыҥыарыылар хос-хос сыстан үөскэппит аатта атын да сирдэргэ баалларын диэхпитин сөп. Холобур, Даҕарыннья—Усуйаанаҕа, Сыкырыыннья—Ньурбаҕа.

Баҕарыннья Баай үһүйээнигэ кэпсэнэриэн, Мөрүөн Хамыыссыйата үлэлиир кэмигэр олорбут киһи. Атыннык эттэххэ, XVIII үйэ иккис аҥарыгар, иккис сүүстэн тахса сыллааҕыта.

Баҕарыннья Баай аатын тоҥус-маньчжур тыллаахтар киэнэрэ диэтибит. Ол аата, тоҥус-маньчжур тыллаахтар аатталарынан аатталанар үгэс бэрт хойукка диэри утумнаах кэлэ турбут эбит. Оннук буоларын уонна сөп. Сэһэн Боло «Тоҥус саханы кытта былаһыыта» диэн суруйуулаах. Ити этиини бигэргэтэр туһугар, онтон быһа тардан, ааҕыаҥ: «Омолой баай дьоно, Эллэй Боотур уолаттара, төрүөхтэрэ туой олохтоох тоҥус ойохторун, дьахталларын былдьаталаан, кэргэн оҥостон, улуустары үөскэппиттэрэ диэн буолар. Онтон кэнники соҕус нэһилиэктэр төрүттэрэ, сахалар, туой, илин Аллан тоҥуһун олеттөөн, ойох булуннан киирэллэр, эбэтэр сөбүлүү көрбүт дьоннорун, кыргыһыыттан ордорон, киллэрэн, киһи оҥостоллор.

... Чурапчы оройуонугар, Хадаар нэһилиэгэр былыр Моччоҥ Тоҥус диэн үс иннинэ-бин дьон илиитэн киирбэтэ үһү. Олортон Моччоҥ Тоҥус Хадаарга хаалбыт, бинрдэрэ Хатылыга, бинрэ Нам сирдэригэр баатттар (аатта өкөлөбөт). Ол Хадаарга киирбит Моччоҥ Тоҥустан биллиҥ Салгыдаайаттар диэн аҕыйах ахсаанныах бинр аймах баар».

БАҒДАРЫЫН СҮЛБЭ.

ОТЧУТТАРГА АНААН БИЭРЭБИТ

АТАХТААХ УОННА КЫНАТТААХ... БАРОМЕТРДАР

Күнү-дьылы ким билгэлии баҕарбатаҕа баарай? Ол үксэ билэ-көрө эрэ сатааһыннан буолбатах. Киһи хаһаайыстыбатын үлэтэ күн-дьыл «хаппырыыһыттан» тутулуктаах. Күнү-дьылы билгэлээһин суолтатын туһунан нуучча улуу ученайа М. Ломоносов «Таҥара күнү-дьылы билгэлиирэ үөрэнэрэ буоллар, киһи таҥараттан модьуйсара туох да хаалыа суоҕа этэ» диэбиттээх. Ити өссө 250 сыллааҕыта этэн турар.

Хомойуох иһин «күн-дьыл таҥаралара» метеорологтар куруутун сыысхала суох этэн биэрэр буолбатахтар, ардыгар эрийэ-буруйа да этии баар буолааччы.

Оттон ол кэмнэ итиниэхэ кыайан сыаналаммат өгөнү үгүс кыыллар-сүөллэр оҥоруохтарын сөп. Ол биһиги бэркэ билэр кыылларбыт эрээри, киниэхэ оннук дьоҕурдарын туһунан өйбүтүгэр даҕаны оҕустаран а а һ а р г а кыһаммаппыт. Холобурга, биһиги уларбытыгар баар быыкайыаан вьюн диэн балыгы да ылан көрүөҕүт. Киниэхэ аквариумҥа олордуҥ... оччоҕо бэртээхэй диэн барометрданыаххыт. Күүстээх, этиигээх ардах чуга-һаатаҕына, балык сүпсүгүрэ түһүөҕэ уонна мунуутэҕэ уу үрдүгэр 10-15 төгүл күөрэйэн тахсыаҕа, оттон ыраас күн буолуох буоллаҕына, аквариум түгэҕэр сытынан кэбиһиэҕэ итиэннэ дьөрү хамсыа да суоҕа.

Вьюну кытары баҕа куоталаһыан сөп. Күрүлүүр күнүс улаханнык баҕыргыыр буоллаҕына куһаҕан күн-дьыл сыыһыллыбат мэктиэтэ. Оттон киэһэ уһуннук баҕырбаатына төттөрү үчүгэй күнү-дьылы эрэннэрэр. Баҕалар хам бардахтарына тымныйарын көһүт. Кыракый мас кириллиэҥ оҥорон таас баанкаҕа ук, онно күөл баҕатын тутан ылан түһэр. Итинник «тыыннаах барометры» нуучча сиригэр киэҥник туһаллара. Күн-дьыл уларыйыан иннинэ баҕа баанка түгэҕэр хам баччы олоруоҕа, өскө кини кириллиэҥинэн үөһэ ытыннаҕына—куһаҕан күнү-дьылы кэтэһиҥ, оттон мэлдьи үөһэ сылдьар буоллаҕына—чаҕылхай күн, сылаас, кураан. Маныаха кини көрдөрүүтүн тоҕо табатын мэктиэтэ баһаччы үрдүк, быһа хомуйан, 90—95 бырыһыан буолар.

Вьюнга уонна баҕаҕа ыраах тыла иннигэ биэрбэт. Үчүгэй күн эмискэ уларыйара нүүтүллүбэт буоллаҕына ыраах тыла уу түгэҕинэн, бадараанынан, таастарынан, уу үүнээйилэрин төрүт өртүлэринэн уолуйбанка эрэ сыыллар. Киниэхэ үүнээйилэр умнастарын устун уу үрдүгэр таҕыстахтарына, этиигнээх ардаҕы кэтэһиҥ. Ыраах тыла салгын температурата уларыйарын «этэн биэрэн» эмиэ сөп. Сыҕарыйарыгар да, хамсаабакка да сытарыгар чиккэччи туттар буоллаҕына, салгын тымныйыа суоҕа, өскө мөкүнүччү түүрүлүннэҕинэ—сотору тымныы түһэр.

Ардах чугаһаабытын тыа ырыаһыт чыычааҕа зяблик күн аҥарын, ардыгар бүтүн да суукканы да урутаан билэр уонна ону бэйэтин тохтоло суох дорбоонноох ырыатынан иһитиннэрэр: «Фить... фью, фью, фью. Фить... фью, фью, фью».

Үһүн сылаас күнүнэр туруохтарын уонна сарсыарданы хаһыҥ тохтуоҕун кэҕэ бэйэтин чааста уонна үһүн этиитинэн биллэрэр.

Күн-дьыл уларыйарын таас хараначчылара хаһах даҕаны сыыспаттар. Биллиэн аҕай салгынҥа көрүлүү сылдьыбыт хараначчылар эмискэ суох буолан хаалларахтарына, ол сиргэ күүстээх тыалкуус, ардах түһэр. Таас хараначчылара түргэнник көтөллөр, ити кэм иһигэр сүүһүнэн биэрэстэлээх сиргэ тиийэ охсон, куһаҕан күнтэн-дьылтан дьаҥты буолан биэрэллэр. Киниэхэ күн-дьыл уларыйыытын үчүгэйдик билэллэр.

Дьиэ иһигэр олорон күнү-дьылы билгэлээһиҥнэ көннөрү дьиэ куоската көмөлөһүөн сөп. Кини түүрүллэн баран сыттаҕына, улахан тымныылары күүт, түүтүн наһаа саланар буоллаҕына—куһаҕан күн-дьыл, тыыллаҥныы-тыыллаҥныы хаамар, сиһин бөгдьөччү туттар буоллаҕына—сылыйар, оку-маны тыгырааҕынан тарбаатаҕына—күүстээх тыал түһэр.

Вячеслав СТОМА,
чинчийээччи-натуралист, Суруйааччылар Союзтарын чилиэнэ.

МАНЧААРЫ ТӨЛӨЙГӨ СЫЛДЬЫБЫТА

Куула Төлөйгө Адаҕа аҕатын уулуа диэн баара. Нуучча кэлиэн иннинэ сүрдээх мэник, баппат оҕо үөскээн сылдьыбыт, ону адаҕалаан кэбиһэллэрэ үһү. Ол оҕоттон танийэн барбыт аҕа уулуа.

Унуохтар сайылыкка Куула Төлөйгө киэҥэстэн сылдьыбыт Куулуума Тарабукин диэн киһи олорбут. Ити Манчаары саҕанааҕы киһи, оччолорго кырдьыбыта үһү. Сайылыгын арҕаа өртүгэр Булуҥ Алаас диэн кыстыктаах. Онно былыр Айаан Муоратыгар 40 атынан таһаҕас нөтөҕүүтүгэр сылдьыбытын бэлиэтигэр 40 сэргэни туруорбута үһү. Ол тобохторо билигин да баалларын. Хатаска олорор 84 саастаах Пелагея Иннокентьевна Тарабукина «оҕо эрдэхпинэ 27 сэргэ баара» диир, билигин 5-6 эрэ хаалбыт. Дьэ ол киһи таһаҕаска барарыгар мин эйэбин Бириспин Өлөксэйү иккис бухатыыр уоллаан, бэрдэхэ саалаан дьиэтин кордөрө хаалларар эбит. Кини Манчаары Баһылай илии эҥэргэ кэлэрин истибит уонна аҕыс мунньуктаах бабаарыыа дьиэтин алта туниүгүн аннынан ытар чуолҕан оҥорторон бэлэмнэппит.

Манчаары Алтан Мэҥэтиттэн II Мэлдьэхэҥэ Өлөксөй Корякин баай аатын аатталаан кэлбит. Баай ойоҕо Аканай диэн дьахтар сэргэ үрдүгэр тахсан: «Кирэн да кор, тутуохпут»,—диэн саҥа сытар киһи истэр гына улаханнык хаһыытаабытын, Манчаары куула тыаҕа саҥа сытан иктэн, кирэ сорумматах.

Дьэ онтон Манчаары Төлөйгө кэлэр. Арҕаа Кулаадыма алааска Тайаакан оҕонньор аҕата Куорнуп, оччолорго саас орҕолоох киһи, от охсо сылдьыбыт. Атаҕын сөрүүкэтээри этэрбэһин, быаларын баммакка эрэ, туллумайдыы аныыгын баран түөрттүүр ойуурданыы чэйин иһэ олордоҕуна, кылбачыгас нуондардаах хортуустаах, саҥа саары этэрбэстээх, бэйбириэт ыстааннаах, харыс кэтиттээх үрүн-көмүс курдаах, иккиэннэрэ ыдыылаах көтөл аттаах киһи тиийэн кэлбит. Оҕонньор кинээс кэллэҕэ диэн сөҥүргэстэн бокулуон уурбут уонна «Тойоҕум, дорообо» диэн кэпсэппит. Кэлбит киһи сонун-нуомас сураспытыгар: «Тойоммут Куулуума Тарабукин Манчаары иһэр үһү диэн бэлэмнэнэн олорор. Аҕыс мунньуктаах дьиэтигэр Тустуулаах Тоҕой Бүөтүр уонна Бөҕө Баакай Өлөксөөндүр икки бухатыыр уолаттары ыытыран ылдьэ олорор», диэн кэпсиир.

—Оттоо эн ол Манчаары баранаахтан куттаммаккын дуо?—диэн ыалдьыта ыйытыт.

—Ороспуобу тугу эрэнэн, куттанан бөҕө буоллаҕа,—диир оҕонньор.

Кэлбит киһи тымныы чэй иһэн баран туран бэрэмдэйиттэн хостоон бинр баайыы табах, бинр дьуолка (дорообо), үс арсыын ырбаахы таҥаһын, баккы дабатын биэрбит. «Дьаданы киһи быһылааххыт, маны ыл, хардатын эйигиттэн тугу да кордоообөппүт, арай этэрбэһиҥ быаларын аҕал,—диэбит уонна этэрбэһин түөрт быатын быһыта баттаан ылбыт. Атын миниэн суол устун айаннаата турбут.

Манчаары түөрттүүр ыам саҕана Унуохтарга кэлэн, дьиэттэн илии сүүсчэкэ хаамыы холобурдаах сиргэ аттарын баайбыт итиэннэ саһан чуниуу олорбут. Ол олордоҕуна Тоҕой Бүөтүр дьиэттэн ыстаан тахсан сыҥыыга сүүрэн киирэр, онтон төттөрү сүүрэн кэлэн дьиэ чараччытыгар тахсар, дьиэ үрдүгэр сүүрэ сылдьан: «Манчаары түөкүн, кэлэн кор; кэһэтиэхпит»,—диэн хаһыытыыр. Ону истэн Манчаары сылдьыбакка Одьулуунҥа аастыт.

Одьулуун арҕаа өртүгэр 5 биэрэстэ усталаах Тобулутта сайылык арҕаа баһыгар саһан сыттаҕына, илии баска бинр саалаах киһи атынан төттөрүтаары сүүрдэ сылдьан үс төгүл ытыалаан хабылыннарбыт уонна «Манчаары манна кэлэ баҕалаан көр, сүүскэр түһэриэм»,—диэн хаһыытыыр үһү. Онон салыгыннаран эмиэ таарыччаҕа аһарбыт.

Манчаары ааһа баран, Бабаҕа үрэҕин сыыйан Тааттаҕа тахсыбыт. Онно тугу да ыммаккка аастыт. Бороҕонтоо билсэр киэҥигэр хоно сытан: «Таатта улууһа бүтэй суоллаах-иистээх, үчүгэй нэйиэхситтээх, үтүө дойду турар эбит. Хойутун даҕаны хаан-сиин тохтуо суох, үчүгэй дьылҕалаах дойду буолсу. Бабаҕа үрэҕин, намыһах үтүөкэн үүнүүлээх үрэҕэ оттооботтор, киһитэ аҕыйах эбит»,—диэбитэ үһү.

Манчаары кэлэн барбытын кэннитэн Куорнуп оҕонньор куттаан уонча хонукка отугар тахсыбакка сыппыт.

75 саастаах сэрии ветерана Г. Д. Тарабукин кэпсээннитэн Татьяна Захарова суруйда.

СИЭРЭЙ СИНИЭЛЛЭЭХ ЧУРАПЧЫ

Инокентий Огоемов тыллара.
Матрена Васильева мелодиата.

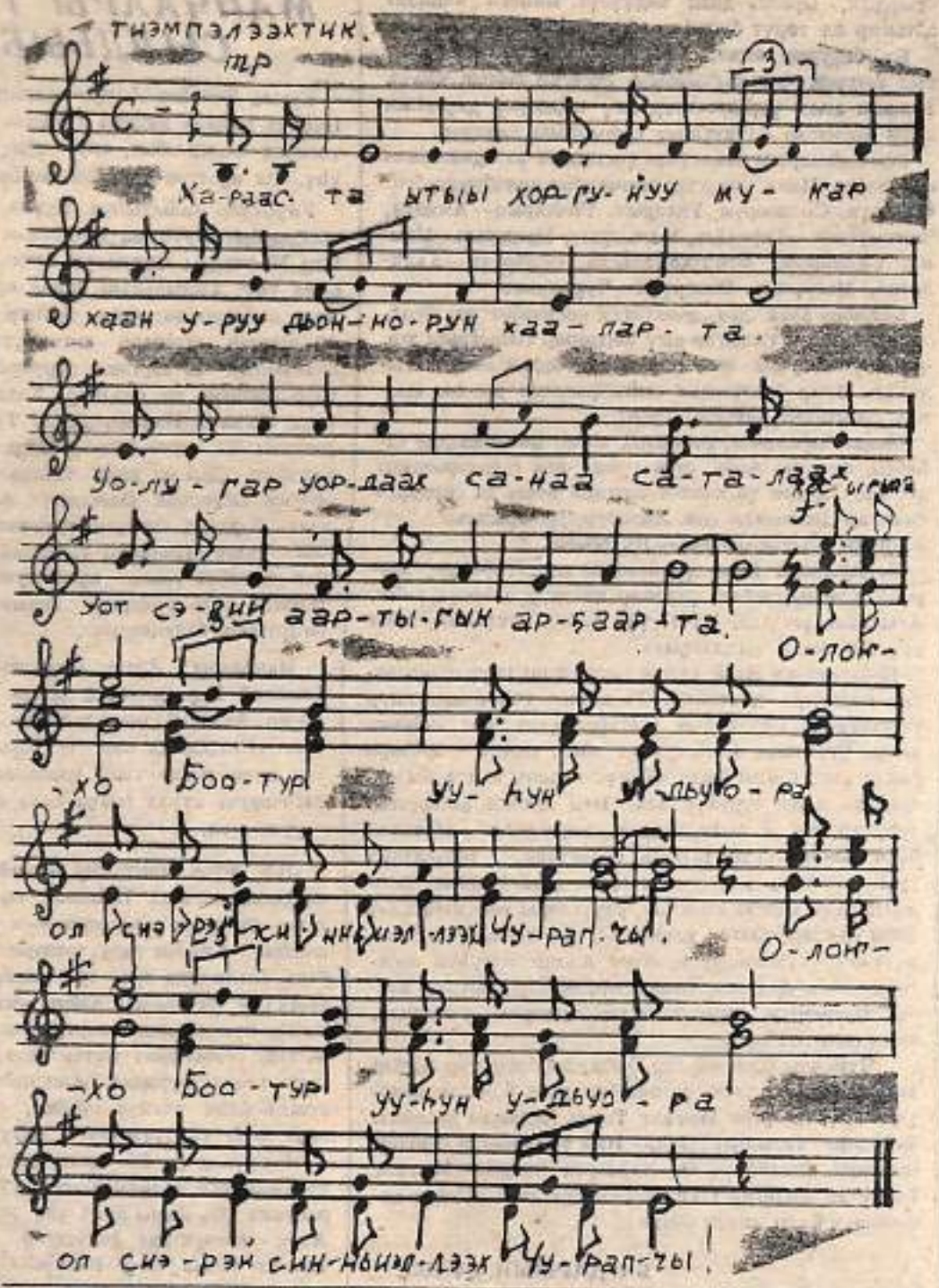

Хараста, ытыы хоргуйуу мунар
Хаан-уруу дьоннорун хаалларта,
Уолугар уордаах санаа саталаах
Уот сэрин аартыгын арҕаарта.

Хос ырыата:

(иккиэ хатыланар)

Олоҥхо Боотур уунун удьуора
Ол сиэрэй синиэллээх Чурапчы.
Хабыр хапсыҥыыта тиҥиир таанкаҕа
Хабырыыс хахайдыы суоҥара,
Кыыс ньургун Биэрэ өҥөх халлаанҥа
Кылыстыы кыырайар буолара—

Хос ырыата.

Кэлэр кэн сүгүөх сүдү эрэйин
Төлөнньөх сүрөҕэр сүүнүта.
Үс төгүл өлөн, түөртэ күөрэйэн
Өрогэй күммүтүн үүнээртэ.

Хос ырыата.

Хараастыы, ытыы хоргуйуу мунар
Хаан-уруу дьоннорун хаалларта,
Уолугар уордаах санаа саталаах
Уот сэрин аартыгын арҕаарта.

Хос ырыата.

Эҕэрдэлиибит!

Күндү кэргэммиэ, иҥэбитин, эбэбитин, педагогическай үлэ ветеранын Евдокия Семеновна СОЛОВЬЕВАНЫ 60 саастын туолбут үөрүүлээх күнүнэн иэдэйиитинэн эҕэрдэлиибит. Киниэхэ чэгиэн доруобуйаны, биҥиги үөрүүбүтүн-көтүүбүтүн үчүн сылларга үллэстэриигэр, олоҕор дьолу баҕарабыт. Биҥиги туспутуттар амарах санаалаах, кыҥаммыыр ыйын махтанабыт.

Кэргэниг, оҕолоруг, сиэннэриг.

x x x

Нотариус специалиҥин ИВАНОВА Марина Николаевнаны 50 саастаах туолбутунан суут-прокуратура үлэһиттэрин коллектива истинник эҕэрдэлиир. Киниэхэ чэгиэн доруобуйаны, үлэтигэр сөпкөөннөөхтөрү, олоҕор дьолу-соргуну, сиэниг, оҕолоруг үөрүүлэрин үчүн сылларга үллэстэриигэр баҕараллар.

x x x

Күндү иҥиибитин, педагогическай үлэ ветеранын Евдокия Семеновна СОЛОВЬЕВАНЫ 60 саастын туолбутунан истинник эҕэрдэлиибит. Эйиэхэ чэгиэн доруобуйаны, олохтоох дьолу-соргуну баҕарабыт.

Чурапчыттан Февронья Соловьева, Макаровтар, Соловьевтар дьиэ кэргэттэрэ.

АТЫЫЛЫЫБЫТ

Суҥаллык уонна чэпчэки сыанаҕа сүүрэ сылдьар МТЗ—82 тракторы итиэннэ көлө мунньарын. Аадырыспыт: Чурапчы сэл., Ленин уул., 95.

x x x

Суҥаллык көлүллэр, мунньуллар сымнаҕас 5 саастаах соноҕоҥу. Чурапчы сэл., Музейдээх уул., 3.

x x x

Куоҕалы даачатыгар баар бхя и кэмэйдээх көмдөйө бүппүт, үрдэ сабыллыбыт, оҥоҕо тутуллубут, аанын, түннүгүн холуодалара олордуллубут, булуустаах, туалеттаах, оҕуруот сирдээх, олбуордаах уҥаайба атыыланыр. Сыаната кэпсэтиннэн. Наадыйааччылар Чурапчы сэл., Ленин уул., 56 №-гэр бөлсиҥиг.

БИЛЛЭРИИ

89—32 ЯК государственнай знактаах массыына нүөмэрэ булулунна. Сүтүктээхтэр 21-413 телефонҕа эбэтэр Чурапчы сэл., Сергеев уул., 4 №-гэр бөлсиҥиэххитин сөп.

Уот суоҕунан хаҥыат чэпчэрдэҕэр уонна субуотатааҕы нүөмэрдэрэ холбуу бэчээттэниллэр.

БИЛЛЭРИИЛЭР

«Мэҥэрэл» чөтөөх инвестиция фондатын быйылгы дьыллаах дивидениэ кэмэйэ — биир акцияҕа 1500 солк. (дьиҥнээх дивиденд аҥара).

Фонд бырабылыанньатын быһаарыытынан дивиденд акционерларга түҥэтиллибит баанна сыллааҕыта 120 бырыһыаннаах депозитнай счекка киирдэ. Акционер дохуота компьютернай (электроннай) счекка аҕыллар.

«Мэҥэрэл» ИФ бырабылыанньата.

x x x

Чурапчы сэлиэнньэтин дьаһалтатын бу дьыл от ыйын 18 күнүнээҕи 10 №-дээх уураах олоҕуран, үтүө дьон оттуур сирдэрэ уута барбытынан, киниэ фондатыгар киирэр дьоҥҥо анамматах сирдэрэ, мэччирэҥи, суол кытыыларын оттуулларыгар ноҕуо биэриллэр.

Сир специалиһа А. НИКОНОВ.

x x x

Биир комплектностаах УАЗ массыына кузовыгар уонна УАЗ массыыналарга сайаапка хомуйабыт, 21-068 телефонунан билсиҥиэххитин сөп.

x x x

Улпотребсоюзка электрик уонна бэкэрэриэҥэ рабочай наадалар.

Улпотребсоюз бырабылыанньата.

БЕЛОЛЮБСКАЙ Ксенофонт Борисович өлбүтүнэн дириҥ кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

—Эдьиийигэр, кийиттэригэр Лазарева Надежда Николаевнаҕа, кэргэнигэр, оҕолоругар, биргэ төрөөбүттэригэр Лазаревтар, Ортоноковтар.

—Кэргэнигэр, кыыспытыгар Наталья Алексеевна Белолюбскаяҕа, оҕолоругар, төрөөбүттэригэр, эбэтигэр, биргэ төрөөбүттэригэр, чугас дьоҥуттар Чикачевтар, эдьиийэ, балтылара, күтүөттэрэ, Иустиновтар, Гуляевтар, Дьячковскайдар.

—Ийэтигэр, эмп үлэтин ветераныгар Матрена Романовна, аҕатыгар эмп кырдьаҕас үлэһитигэр Борис Ксенофонтович Белолюбскайдарга, эдьиийдэригэр врач-лаборант Любовь Борисовна Алексееваҕа, Надежда Николаевна Лазареваҕа, балтыгар, Ытык Күөл киин больницатын операционнай сестратыгар Вера Борисовна Слепцоваҕа, бары аймахтарыгар доруобуйа харыстабылын управлениета, киин больница коллектива, профкома, клинико-диагностическай лаборатория коллектива, ветеранар сэбиэттэрэ.

ПОПОВА—ПУДОВА Марфа Николаевна өлбүтүнэн дириҥ кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

—Кэргэнигэр Попов Афанасий Никитичтаах, оҕолоругар, аймахтарыгар убайдара, эдьиийэ, быраата, кинилэр дьиэ кэргэттэрэ.

—Эмиэ кинилэргэ Чурапчыттан Васильевтар, Шадриннар, Поповтар, Макаровтар.

—Кэргэнигэр Попов Афанасий Никитичтаах, оҕолоругар, убайдарыгар Семен Николаевич, Иван Николаевич, эдьиийигэр Акулина Николаевна Пудовтарга, кэргэнин эдьиийигэр Попова Саргылана Никитичнаҕа биэрэ үөрэммит табаарыстара.

—Убайыгар Семен Николаевичка, сиэнэ-ҕыгар Анна Николаевнаҕа Чурапчыттан табаарыстара Максимовтар, Нустиновтар, Массаевтар, Татьяна Коркина.

—Лаборантка Саргылана Никитична Поповаҕа кийиитэ өлбүтүнэн доруобуйа харыстабылын управлениета, киин больница коллектива, профкома, клинико-диагностическай лаборатория коллектива.

ГОЛУБЕВ Сергей Степанович өлбүтүнэн дириҥ кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

—Уолугар, күтүөппүтүгэр Янышев Степан Сергеевичкэ, кэргэнигэр, оҕолоругар Чурапчыттан Седалищевтар, Собакиннар, Захаровтар.

Үлэ ветеранэ **ПОПОВ Бояр Григорьевич** өлбүтүнэн дириҥ кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

—Кэргэнигэр, оҕолоругар, сиэннэригэр, аймахтарыгар Болтоно нэйилэгин дьаһалтата.

Редактор э. т. В. М. НИКИФОРОВ.

НАШ АДРЕС: 678700, с. Чурапча, ул. Карла Маркса, 26 «а». ТЕЛЕФОНЫ: редактор—21-332, отделы—21-265, общий—21-505.

Учредители (соучредители) газеты—Редакция, Администрация улуса, Национальная издательско-полиграфическая компания «Саханолиграфиздат». Газета издается на якутском языке, выходит по вторникам, четвергам и субботам. Индекс газеты: 54907. Объем—1 усл. п. лист. на 4-х страницах.

Зарегистрирована Саха (Якутской) региональной инспекцией по защите свободы печати и массовой информации.

ЗАКАЗ №№ 85—86. Чурапчинская улусная типография Национальной издательско-полиграфической компании «Саханолиграфиздат». с. Чурапча, ул. Карла Маркса, 26 «а». Подписано в печать 21.07 17 ч. (гр. 18.00). Тираж—3020.